

A KÁRPÁTALJAI PETŐFI- ÉS ADY-FORDÍTÁSOK (1939–44) MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE

Medve Anna – Medve Zoltán

Az egykor titkos szovjet archívumok ma már részben hozzáférhető dokumentumai fényesen igazolják egy kortárs orosz kultúrtörténész immár axiómává vált megállapítását: „Történészeink az örömlányok készségével szolgáltak ki minden új adminisztratív hatalmat” (Krupin 1990). Az ún. szovjet történettudomány, különösen I. I. Minc akadémiai vezetése idején, nem átalotta arcpirulás nélkül elhallgatni, sőt tagadni a nyilvánvaló és tudományos módszerekkel igazolt tényeket. A „historiam mutare non possumus” klasszikus elvet sutba dobva a „szovjet tudomány” segítségével olyan arcátlan történelemhamisítást produkált, amelynek konzekvenciái szinte felmérhetetlenek (Medve 1993).

Kárpátalja kultúrtörténeti múltjával kapcsolatban nemcsak a nemzeti-nemzetiségi történelemre átvitt duplex veritas plágiumát kell mélységesen elítélnünk, hanem témánk vonatkozásában feltétlenül ki kell emelnünk két hazug, annak idején sztereotíppá vált (de ma is élő) alapelvet, amit mindig szem előtt tartva alkalmazni kellett 1946-tól kezdődően, amikor ezt a területet „hivatalosan” is bekebelezte a Szovjetunió, pontosabban: amikor Szovjet-Ukrajna „Kárpátontúli területévé” vált „újraegyesülés” címen, s nem volt vitatható két infallibilis deklaráció, magyarán szólva: párt-dogma. Ezt az autochton ukrán területet a Kárpátok alatt „elrabolták” a magyar feodálok (sic!), az itt működő görög katolikus egyház pedig (amelynek története 1918-ig azonos a ruszin nép történetével) a „leggonoszabb” ellenség.

Nyilvánvaló tehát, hogy az 1939–44-es évek magyar fennhatóságának kulturális tevékenysége, illetve az időszak irodalmi-művelődési életének objektív elemző feldolgozására nem kerülhetett sor. A konkrét ok természetesen abban a politikai atmoszférában keresendő, amelynek következtében azoknak az autentikus művelődésügyi szakembereknek egy része, akik 1939–44 között az adott területen dolgoztak és a háború után otthon maradtak, megfélemlítve átállt a „hallgató és múltat felejtő rövidlátók” táborába. Más részük kilépett az írástudók csoportjából a teljes ismeretlenséget és a „leírást” választva. Ismét mások külföldön, de a szomszédos és így a „baráti”, azaz csatlós országokban nem hallatták és nem is hallathatták hangjukat. Az úgy-

nevezett szabadföldre távozottak pedig elvesztek a nagy népek tengerében, hangjuk pusztába kiáltott szó lett s az elválasztó falról echóként verődött vagy borsóként hullott vissza.

Közvetlenül a háború befejezése után a politikailag és ideológiailag korlátolt szellemi vezetők és „csőlátó” közigazgatási káderek az előző évek „elnyomásának” reakciójaként, bezárva a Verhovina területére, a Tisza és Kárpátok közé, a sztálini nemzetiségi politika elvei alapján megszüntetésre ítélték minden magyar nyelvű közép fokú tanintézetet (Orosz I. 1995), nem beszélve a kommunikációs eszközök teljes elnémításáról (Csermicsekó 1998).

A *Kárpáti Igaz Szó*, a *Hatodik Síp*, illetve a *Pánsíp* valamint Balla László és mások írásai nyomán (vö. Azt bünteti, kit szeret, 1990) ma már ismert az ottani magyarság Golgotája és Canossa-járása a magyar sajtó érdekében. Ám a magyar sajtó feje fölött az engedélyezés után is folyamatosan ott lógott a Damoklesz kardja.

Ugyanis a marxizmus-leninizmus „tisza” eszmeiségét itt is teljességgel átjárta a nacionalizmus és átította az ukránofil, ruszofil, sőt a pánszláv eszme, nem beszélve a helyi irányzatokról és érdekkörökről (vö. a csehszlovák éra politikáját a „nyelvi harcok” megoldásáról).

Az elmondottak ismeretében érthető, hogy először nem otthon, hanem a szlovákiai, eperjesi „ruszin” központban akadt egy merész vállalkozó a tárgyalt korszak irodalmának értékelésére. De az sem nevezhető véletlennek, hogy a „nagy szomszéd” uralkodó „ortodox” marxizmusa ösztönözött erre az ideológiailag nem nagy jelentőségű műre, annak ellenére, hogy a szerző, O. Hrabar kiválóan ismerte a kérdés tudományos-szakmai oldalát, sőt az elengedhetetlen háttérismereteknek is birtokában volt (Грабар 1957).

A második – ugyancsak eperjesi – próbálkozás sem hozta meg az ideológiailag elvárt sikert, bár a császár megkapta azt, ami a császáré. Sőt ez a mű már közös – ungvári és eperjesi – munka gyümölcse (Поети 1965). Az első önálló, Kárpátalján megjelent mű (Галера 1969) mindössze hét lapot szentel ennek a kérdésnek, majd az 1974-es gyűjteményes kiadás (Галера 1974) már tizenöt lapon tárgyalja a korszak irodalmi tevékenységét. Ugyanakkor a kötelező princípiumokhoz való ragaszkodáson túl itt már nem csak lözungszerű, támadó megállapításokat olvashatunk a magyar uralomról és annak kultúrpolitikájáról, mint korábban, hanem konkrét gyakorlati tényként elkönnyvelt, meg nem történt eseteket is – természetesen – bizonyíték nélkül. Így például azt is, hogy az ukrán nyelvű irodalom túlnyomó többségét nyilvánosan elégették, a fennmaradó részt pedig Debrecenbe és Budapestre száll-

lították (Галега 1974, 286). A kommunista ideológiát propagáló műveket valóban megsemmisítették, de az említett városok könyvtárait nem gazdagították ukrán könyvekkel.

A gondolkodó olvasó figyelmét elterelendő itt már megjelennek, illetve szélesednek az új „ok”-olási motívumok. Az egész értékelő szövegen keresztül vörös fonalként húzódik a fasizmus elleni harc és az utólag belemagyarázott ún. „újraegyesülés” elve, feltételezve, de nem bizonyítva a költői szimbólumok ezzel a céllal történő létrejöttét is.

Sajnálatos (de érthető), hogy csak a rendszerváltozás után juthatott el hozzánk a kormányzói bizottság kultúrreferensének történelmi és memoárkötete. A szemtanú politikusnak ez a műve megvilágítja az események hátterét és megerősíti a még élő szemtanúk (a kortársak) visszaemlékezéseit, akik bizonyítják és kiegészítik a könyvben leírtakat (Marina 1977).

A művelődési és vallási ügyosztály vezetője, Marina Gyula is elismeri és hibáztatja a hadi helyzetre alapozott adminisztráció túlkapásait. Azt is jól látja, hogy az értelmiség: tanítók, tanárok, sőt papok, valamint a volt állami alkalmazottak sok gondot okoztak a helyi vezetésnek. Közismert, hogy a polgári demokratikus Csehszlovákiában főleg Kárpátalján erős kommunista párt működött, amely a nyomorban és igen alacsony kultúrszinten élő ruszinságnak Kánaánt ígért a szovjet paradicsom valóságában.

1939 őszén a két gyűlölt diktátor seregei már leigázták Lengyelországot. A meglehetősen hosszú és új szovjet-magyar határnak csak a magas politikában lehetett volna pozitív jelentősége. Lokális értékében a nehézségek tömkelegét jelentette. Az előző évek propagandája következtében megkezdődtek az illegális határátlépések, majd visszaszivárgások, miután a disszidensek saját bőrükön tapasztalták a szovjet légerekben a paradicsomi állapotokat. Beálltak az orosz történelemből jól ismert ún. „zavaros idők”: a gondolkodó réteg politikai és világnézeti, etikai és lelkiismereti dilemmái a szláv patriotizmus és szláv kölcsönösség, valamint a nyugati kereszténységhez való tartozás, azaz az unitus vallási meggyőződés között. Az értelmiségi csoportoknál felszínre és átgondolásra került a volt kis antant szelleme, a Kárpát-medence egysége, az új Szlovákia megléte, a Szovjetunió fenyegető s egyben vonzó közelsége (vö. Zseliczky 1998).

A kárpátaljai származású, illetve kötődésű kormányzói biztosok (Perényi, Kozma, Tomcsányi) természetesen a politikai rendszer hívei, de széleskörű, megértő és támogató vezetők voltak, próbáltak segíteni a politikától távol álló népnek a nyugodt élet megvalósításában. Az új hatalom részben át-

vette az előző rendszerek tapasztalatát, ugyanakkor igyekezett kialakítani ezen a kétnyelvű területen a saját művelődéspolitikáját. A szentistváni gondolat alapján megkezdődött a „modern” nemzetiségi politika realizálása, de hamarosan megjelentek a nem várt nehézségek. Látszólag megszűntek ugyan a nyelvi harcok (Медве 1990–94) és a hivatalos nyelv a ruszin lett, amelynek akkori „változatát” mindenki értette (vö. A. Marina és I. Harajda grammatikája), de a hamu alatt izzott a parázs a Volosin vezette ukrán pütkösdi királyság szics-gárda maradványainak aknamunkája következtében. Az ukrán nyelv ugyan nem került fel a palettára, ugyanakkor megkapta a polgárjogot főleg a tekintélyes munkácsi orosz nyelvű gimnáziumból kikerült értelmiségiek tevékenysége nyomán az orosz nyelv használata. Az irodalmi tőzsdén megjelent a ruszin és orosz nyelvű sajtó, ez utóbbi főleg Ilnyickij támogatására. Ez az állapot azt is jelentette, hogy *inter duos litigantes cultura gaudebat*. Kiadásra kerültek a fiatal írók újabb kötetei – a régiéknél szerényebbek bár – amelynek oka mind a gazdasági, mind a politikai-világnézeti tényezőkben keresendő.

Bizonyos lendületet adott az irodalmi életnek a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalapítása. Bár a szervezet az idősebb generáció vezetése alatt tevékenykedett (Hodinka, Bonkáló, Sztripszky), sikeresen támogatta az új generáció tudományos és kulturális tevékenységét, lehetőséget biztosítva mindkét nyelvi irányzat sajtója megjelenésének: *Зоря, Літературна Неділя, Руська Молодежь* (ruszin), illetve *Русское Слово, Русская Правда, Карпаторусский Голос* (orosz). A ruszin egyetemi hallgatók elsősorban Budapesten és Debrecenben „kedvező feltételek mellett” foglalkozhattak irodalmi tevékenységgel (Orosz L. 1994). A gimnazisták az önképző körökben (Ungvár, Munkács, Huszt) a „kétnyelvű öregek” és a kiváló képzettségű fiatal anyaországi tanárok együttműködése és vezetése alatt válhattak és váltak költökké, írókká, fordítókká. Késedelem nélkül meg is jelentek a magyar klasszikusok műveiből a ruszin és orosz fordítások, közöttük elsősorban és nem véletlenül Petőfi és Ady költeményei.

Perényi kormányzóbiztosi tevékenységét Kozma Miklós folytatta, aki ruszin földről (Turjaremete) származván ennek a kultúrának anyagi és szellemi támogatójaként írta be nevét a ruszinok történelmébe. Az ungvári és munkácsi gimnáziumban a bécsi döntéstől kezdődően (1938. november) folyamatosan tovább működnek a ruszin osztályok, Ungváron alsó tagozatban 1:2, felsőben 1:1 arányban az átvett és megtartott tudós igazgató, dr. Szulnicsák László vezetésével.

Kárpátalja egész területének visszacsatolása (1939. március) után az említett gimnázium tanfolyamot indított az időközben Perecsenybe települt ruszin gimnázium tanulói számára, amelynek befejeztével a nyári szünet folyamán a tanulók magánvizsgát tettek (Évkönyv 1939, 21) és nem veszítettek évet. Az „ittmaradt” tanárok (távozó alig volt) létszámához a VKM a legjobb fiatal tanerőket nevezte ki, akik szakemberként és pedagógusként is (a szó eredeti értelmében) igen eredményes munkát végeztek. Arányuk Ungváron 20:20 (Évkönyv 1939, 25–30).

Elgondolkodtató az a tény, hogy ebben a „zavaros” időben a nem nagy létszámú nemzetiségből (500.000) nem kevesebb mint 30 fiatal tehetség válik íróvá-költővé-műfordítóvá, nem beszélve a már „befutott” idősebb generációról, megcáfolva a klasszikus *inter arma silent musae* axiómát. Sőt: megdöntik az akkor írott művek a szovjet korszaknak azt az állítását is, hogy ezek az írások csupa „jajkiáltást” jelentenek. Valójában a szűkebb haza és az élet szeretete, az élni-akarás, a megmaradás s a bibliai elv fejeződik itt ki: „legyen világosság”, „ember küzdj és bízva bízzál”.

Ezek a művek lényegében úgy jöttek létre, hogy a „kárpát-orosz” (=ruszin) tagozatokon, illetve később az önálló gimnáziumokban a lokálpatrióta tanárok az újakkal karöltve létrehozták az irodalmi önképzőköröket és egyesületeket. Kolompár (Kara) Mihály tanár úr tanítványa volt 1939-ben az a későbbi budapesti egyetemista költő, aki a Jozef Archij nevet viselte (Évkönyv 1939, 27, 97). Az alsó osztályokban az irodalmat Kovai Lőrinc tanította (Évkönyv 1939, 27), aki a szülői házból hozta magával az orosz nyelv ismeretét és akkor dolgozott a *Csendes Don* IV. kötetének fordításán, majd politikai nézetei és tevékenysége miatt Nagyállóba helyezték, illetve internálták (vö. *Igazság* c. tendenciózus önéletrajzi regényét). Megjegyzendő, hogy az „anyaországi” tanárok túlnyomó többsége fogékony volt a szociális és etnikai problémák iránt, a jövőbe néztek és láttak. Óráikon nem egyszer Hitler-ellenes kijelentések hangoztak el (egyedül Antal Miklós paptanár nem szavazta meg a városi atyák közül a zsidótörvényt); irodalomórákon József Attila és Radnóti-versek is elemzésre kerültek a népi írók tárgyalása mellett (Körmendy Gyula, Martinkó András. Vö. Évkönyv 1942, 26, 27). Harmadik idegen nyelvként a magyar tagozaton a ruszin nyelv is választható volt.

A fiatal tehetségek motivációjában jelentős szerepet játszottak az ún. nevelési célok: azok az érzelmek, amik a ruszin családoknál természetesek voltak: így a szülőföld szeretete az ott élő, egymásra utalt, egymást tisztelő szegényemberek mindennapján keresztül, a család egységének és „szentségé-

nek” primátusa. S az idősebb generáció tanítása és példája alapján az is természetes volt, hogy a nemzeti irodalom „csiszolása” és gazdagítása érdekében ismét megjelent a világirodalomban is előkelő helyet kivívott költészet átültetése (vö. Turóczi-T. 1974, Fried 1993).

Megjegyzendő, hogy a múlt század második felén-végén, az öntudatra ébredés korában (vö. Duchnovics himnuszát) nem volt még szükség fordításra, mert az olvasó közönség bilingvis volt. Az első Petőfi-fordítás 50 évvel a költő halála után lát napvilágot (Medve 1977), Adyra viszont csak 20 évet kell várni. A Petőfi-fordítások iránti érdeklődés és igény a század elején imponáló, a cseh uralom alatt visszaesik, a tárgyalt korban ismét fellendül. Az okok világosak: közöttük a megtisztelő feladat teljesítése és a fiatal tehetségek nyilvánosság elé lépése (publikációk) sem elhanyagolható mozzanat. Kitüntetés ez a még iskolai padokban ülők számára a felelősségteljes feladatok teljesítésében. A lefordított művek maguk is tanúskodnak erről a társadalmi és filozófiai ars poeticáról az „idősebb” nemzedék életében (Potusnyák, Baleckij), a fiataloknál az „oroszlánkörmök” megmutatása és a kulturális jövő megalapozása is motiváló tényező. J. Archij kötete „С полетом дней” 1941-ben jelenik meg. K. Versan (alias Halász) egyetemista korában Adyt fordít. J. Hojda ekkor válik a magyar-ruszin barátság apostolává (vö. Orosz L. 1994). Az átültetések zöme Petőfi-fordítás illetve átköltés (Переписив).

Az öntudatra ébredés korában, a nemzeti azonosság-tudat keresése idején ukrán- és ruszinföldön egyaránt megfigyelhető ennek a „költői fogásnak” a szerepe és jelentősége. Az idegen kultúrából átvett egyes költeményeknek a saját nemzeti irodalomba történő beépítéséről van itt szó, s ez az eljárás szükséges az önálló irodalom létrehozásának folyamatában. Ukrán vonatkozásban P. Hrabovszkij Petőfi-átköltéseit kell megemlítenünk (Medve A. – Medve Z. 1997), akinek ez a tevékenység – az elmondottak mellett – az „önálló” irodalmi nyelven való alkotást is jelentette, hiszen világirodalmi szintű költőket csak önálló nyelvre (és nem dialektusra) szabad fordítani. A. Karabeles, az egyik ilyen kárpátaljai „transzformátor” már szeminarista korában „áthangolta” Mécs László „Rabszolgák énekelnek” (Рабы поють) című versét, később pedig a „Szeptember végén” és az „Erdélyben” című költeményeket. Ez utóbbiból teljesen hiányzik a magyar jelleg, a címet sem közli, a „magyar” jelző helyett a Мой народъ, мой родъ, моя родина, единъ народ въ раздвоенной родинѣ, мой народъ в разъединении kifejezések szerepelnek.

A már jól ismert és elismert költő, F. Potusnyák a „Füstbe ment terv”, a „Tisza”, és „Ha az Isten...” c. versek fordításával igazán adekvát módon közelítette meg az eredetét. Külön tanulmányt érdemelne E. Baleckij és J. Kacsij fordítói tevékenysége (az utóbbi munkáját részben már értékeltük, vö. Medve A. – Medve Z. 1998). Az első, akkor már bizonyos mértékben „poeta doctus”, a „Szeptember végén” fordítása mellett ruszinul publikálta, illetve átköltötte elemi iskolai tankönyvek számára az „Ez már aztán az élet...” (Добра жизнь/Доброе житя), a „Füstbe ment terv” (Домой) és a „Dráván” (Надъ Дравой) c. verseket; a fiatal Kacsij pedig az „Itt van az ősz, itt van újra...” (Туй вже осѣнь, туй вже знову), a „Jövendölés” (Вищованя), az „Éj van” (Ночь) fordításával ajándékozott meg minket. Az 1943-ban lefordított három rövid költemény csak kéziratban maradt fenn: Első szerepem (Перша роль), Egy bölcs hajdan... (Усе змінилось на землі), Földét a földműves...(Зоре землю-ораницю...).

A „Nemzeti dal” és „A lopott ló” (Національна пѣсня; Украденый конь) P. Sznyizsnyik (Petro Mihok) fordításában jelent meg. A „Távolból” (Зъ далека) fordítója A. Barda, a „Farkasok dalé” (Пѣсня вовковъ) pedig P. Hovorosztnik. Személyük azonosítása mindeddig nem járt eredménnyel. Ugyancsak ismeretlen a „Szülőimhez” (До родичов) és egy átköltés (Тихо стонет. Позражение Петефи) létrehozója.

Három veretes orosz nyelvű Ady-fordítást köszönhetünk Balczky Emilnek: „И не потомокъ, и не предокъ...” (Sem utódja, sem boldog őse...), „Отдай мнѣ свои глаза...” (Add nekem szemeidet...), „Мой отец” (Proletár fiú verse). Az „Один знаймой хлопецъ”(Egy ismerős kisfiú) fordítása a Kniezsa-tanítvány, K. Versan, azaz K. Halász nevéhez fűződik, „А Halál lovai” (Смертнѣ конѣ), az „Ádám, hol vagy?” (Адаме, де ты?) és a „Párizsban járt az Ősz” (В Парижѣ была осѣнь) a szintén nem azonosítható V. Marko írói nevéhez kapcsolódik. Ez utóbbi fordítások ruszin nyelvűek (Medve 1994).

A *Русское Слово* 1940–42 között publikált nyolc Petőfi-verset orosz nyelven, sajnálatos módon, a fordító aláírása nélkül. Ezek: Живої мертвецъ (Élő halott), Павел Пато (Pátó Pál úr), Въ шинкѣ (Falú végén kurtakocsmá), Узникъ (A rab), Друзьямъ (A hűtlen barátokhoz), Прекрасна нощ (Főnséges éj), Тоска (A dal), Падшая (Panyó Panni). Ez utolsó után a következő szöveg áll: Перевод – а.

A fordító(k) kilétét sajnos a mai napig nem sikerült megállapítanunk.

IRODALOM

- Balla, 1990 Balla László: Azt bünteti, kit szeret, Bp., 1990
- Csernicskó, 1998 Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján), Bp., 1998
- Évkönyv, 1939 Az ungvári m. kir. áll. gimn. Évkönyve az 1938–39. isk. évről, Ungvár, 1939
- Évkönyv, 1942 Az ungvári m. kir. áll. gimn. Drugeth-Gimnázium Évkönyve, 1941–42, Ungvár, 1942
- Fried, 1993 Fried István: Petőfi Sándor és a „szláv” világ, Forrás, 1993/4
- Krupin, 1990 Krupin, V.: Törvény és szentség, Szovjet Irodalom, 1990/1
- Marina, 1977 Marina Gyula: Ruténsors – Kárpátalja végzete, Torontó, 1977
- Medve, 1977 Medve Zoltán: Ki volt az első kárpátontúli Petőfi-fordító, Kárpáti Igaz Szó, 1977. ápr. 3.
- Medve A. – Medve Z., 1997 Medve A. – Medve Z.: Szibériai ukrán Petőfi-fordítások, Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 5., 1997
- Medve A. – Medve Z, 1998 Medve A. – Medve Z.: Jurij Kacsij Petőfi-fordításai, Hungaro-Ruthenica I., Szeged, 1998
- Orosz I., 1995 Orosz Ildikó: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján, Ungvár–Budapest, 1995
- Orosz L., 1994 Orosz László: Kniezsa István és a „ruszin testvérek”, Studia Slavica Savariensia, 1994/2
- Turóczi-T., 1974 Turóczi-Trostler József: Petőfi belép a világirodalomba, Bp., 1974
- Zseliczky, 1998 Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdeklében 1920–1945, Bp., 1998
- Балега 1969 Балега, Ю. Художні відкриття чи правда факту?, Ужгород, 1969
- Балега 1974 Балега Ю. Поэзия опоры і боротьби, Віщій вогонь, Ужгород, 1974
- Грабар 1957 Грабар, О. Поэзия Закарпатья. Пряшів, 1957
- Медве 1993 Медве, З. Размышление о церковной культуре восточных славян и о бесстыдной фальсификации истории, Studia Slavica Savariensia, 1993/2
- Медве 1990–94 Медве, З. От dialectus ruthenica до литературного языка, Studia Russica XIV–XV, Bp., 1990–94
- Медве 1994 Медве, З. Carmina transerre necesse est, A szláv nyelvek oktatásának elmélete és gyakorlata, Pécs, 1994
- Медве 1997 Переклады, переспіви, промахи, Slavica Tergestina, Padova, 1997
- Поети 1965 Поети Закарпаття (ред. О. Рудловчак), Прашів, 1965